

doi: 10.3935/rsp.v28i2.1810

KRAJ DOBA OPONAŠANJA. ZAŠTO ZAPAD GUBI BITKU ZA DEMOKRACIJU?

Ivan Krastev i Stephen Holmes

Zagreb: TIM press, 2020., 261 str.

Razmjerno je velik broj knjiga o političkim krizama i nastojanjima da se ugroze demokratska dostignuća, ali je ipak mali broj autora koji to čine krajnje argumentirano, jasno i precizno kao što to rade Ivan Krastev i Stephen Holmes u svojoj novoj knjizi *Kraj doba oponašanja. Zašto Zapad gubi bitku za demokraciju?* Kada je krajem 1980-ih srušen Berlinski zid, činilo se kako pred svijetom u cjelini, a posebice bivšim socijalističkim zemljama, više nema zapreka u prihvaćanju i jačanju liberalnih vrijednosti, vladavini prava te stalnom gospodarskom i društvenom razvoju. Danas smo, nažalost, svjedoci kako se te vrijednosti napadaju, kako se ne poštuje vladavina prava, kako svijet (ne samo zbog Covid-19) nije postao ništa bolje i sigurnije mjesto nego što je to bio u vrijeme hladnog rata i neposredno iza njega. Sve su snažnija nastojanja iliberalizma, odnosno, manje ili više naglašenog antiliberalizma, a nositelji takvih pokušaja čak niti ne skrivaju svoja autokratska nastojanja i želju za totalitarnom vlašću.

Knjiga se sastoji od tri glavna poglavlja, pri čemu autori razmatraju posebno razloge napuštanja liberalnih vrijednosti u Srednjoj i Istočnoj Europi. Željeli su shvatiti zašto su zemlje snažne liberalne demokracije nakon 1989. godine, poput Poljske i Mađarske, bile te koje su najviše preuzele antiliberalne i antidemokratske stavove, odnosno, izabrale populističke i ksenofobne autoritarne vlade. Nekritička primjena zapadnjačkih iskustava gospodarskog i društvenog razvoja u bivšim socijalističkim zemljama

dovela je do ukidanja državnog vlasništva i privatizacije kojom su se najviše okoristili stari nositelji vlasti, a građani imaju osjećaj kako su lišeni nacionalnog bogatstva što su ga naraštajima zajedno stvarali. Polazište liberalizma je kako građani najviše negoduju ako im se narušavaju osobna prava, ali u ovom slučaju, tu nije riječ o nepoštovanju osobnih prava, nego otimanju onoga što se smatralo zajedničkim vlasništvom, što je u liberalnoj teoriji pomalo zapostavljeno pitanje. Ujedno, liberalizam prešutno prihvaća *divlju privatizaciju* kao prijelazno razdoblje u tržišni kapitalizam i vladavinu prava. Ipak, građani bivših socijalističkih zemalja to ne vide kao kratkotrajni proces, nego kao nešto što je nepravedno i nemoralno te bi lako moglo dugotrajno obilježiti njihova društva.

Autori naglašavaju kako postoji čudan odnos (ekonomisti bi to nazvali *asimetrija moći*) između imitatora (bivših socijalističkih zemalja) i onoga koga se imitira (razvijene zemlje zapadne demokracije). Podređeni imitator nakon nekog vremena želi se pokazati posve ravnopravnim te ističe sva neželjena obilježja i neuspjehe svog dojučerašnjeg modela. To je tim važnije jer je bivši američki predsjednik Trump često navodio kako je SAD bio predmet općeg divljenja i imitiranja u svijetu, ali i najveći gubitnik u procesu gospodarske globalizacije. Stoga Krastev i Holmes nastoje ne samo proučiti Trumpovo ponašanje i korjenite promjene unutar američkih okvira, nego i mnogo toga drugog, na primjer, zašto njegovi sljedbenici amerikanizaciju svijeta smatraju pogubnom za SAD, a njihov uzor postaju Orban, Kaczynski i Putin, koji su otjelovljenje protivnika demokracije i zastupnika populizma. Pojašnjavanje tih složenih veza i uzroka jako je zahtjevna zadaća, ali Krastev i Holmes s različitih motrišta izvanredno sagledavaju i shvaćaju logičku matricu koja sve to povezuje. Autori pritom ne pokušavaju čitateljima pružiti sveobuhvatan opis protuliberalnog pokreta jer bi to bilo go-

tovo i nemoguće s obzirom na sve njegove složene pojavne oblike i raširenost, ali vrlo znalački i argumentirano izlažu najvažnije uzroke i moguće posljedice procesa, čiji se kraj zasad teško može predvidjeti i odrediti.

Brze tehnološke i gospodarske promjene uvjetuju da je danas opće prisutno nesigurno zaposlenje na privremenim i povremenim poslovima, mogućnosti zarade i napredovanja znatno su sužene, pa su strah od budućnosti i vjerovanje kako će se živjeti sve teže i lošije u značajnoj mjeri opravdani i razumljivi. Kako se novonastalo stanje teško može objasniti samo automatizacijom poslovnog procesa i odlaskom kapitala u zemlje jeftinije radne snage, nužno je naći ili barem izmisliti mogućeg krivca. Gotovo je najlakše optužiti migrante koji u potrazi za boljim životom u razvijenim zemljama postaju uzrok novog straha i pojačane ksenofobije. U strahu od dolaska nepozvanih i neželjenih stranaca, obični građani su sve skloniji autoritarnim vođama i strogom čuvanju nacionalnih granica. Ranije se liberalizam sa svojim zalaganjem za poštovanjem ljudskih prava navodio kao najbolja brana protiv tiranije i nepoštovanja građanskih prava, a danas ga mnogi nacionalisti i populistici optužuju za onemogućavanje djelotvorne borbe protiv terorizma, pri čemu se pod znak pitanja stavlja i potreba za (neučinkovitom i tromom) demokracijom.

Krastev i Holmes istražuju srednjoeuropski populizam koji posebno utjelovljuju Viktor Orban i Jaroslaw Kaczynski, koji gotovo najotvorenije navode kako se liberalni obrazac umjesto omogućavanja ostvarenja blagostanja i sreće, pretvorio u put u propast jer nimalo ne poštuje nacionalne i kršćanske vrijednosti tradicije. Tako, prema Orbanu i Kaczynskom, novoprihvaćeni liberalizam ustvari narušava gospodarske, socijalne i kulturološke temelje bivših socijalističkih društava, a njihove jako razočarane stanovnike ostavlja u zrakopraznom prostoru posvemašnje izgubljenosti. Njihova su nastojanja time uspješnija što Ameri-

kanci za vrijeme Trumpa odlučno odbacuju *američku tradicionalnu sliku o sebi kao uzornom narodu* (str. 175), pa kako onda mogu poslužiti kao primjer za oponašanje.

Ponekad se možemo pitati kako se to preko noći i bez prevelikih otpora urušio (barem naizgled) moćan Sovjetski Savez. Razlog je što su predstavnici prijašnje vlasti spoznali kako uz malo okretnosti i svojih veza mogu biti najveći dobitnici tranzicije. Obični su Rusi možda gajili nerealne nade o brzom ostvarenju boljeg života u kapitalizmu, ali su se njihovi snovi vrlo brzo raspršili. Istodobno su njihovi dojučerašnji prijatelji i poznanici zahvaljujući svojoj umreženosti postali nezamislivo bogati te počeli slati svoju djecu na studij u inozemstvu i kupovali stanove po zapadnim prijestolnicama.

Ipak, svi stanovnici sada znatno manje Ruske Republike prilično su brzo shvatili kako više nisu svjetska velesila, kako se izgubila njihova moć i važnost u svijetu, a gotovo i nema vjerojatnosti za poboljšanja u dogledno vrijeme. Nadalje, dok su narodi u Srednjoj i Istočnoj Europi dočekali političku slobodu i prijelaz na tržišno gospodarstvo kao način nacionalnog oslobođenja i ostvarivanja dugo sanjane slobode, stanovnici bivšeg Saveza su njegov raspad doživjeli kao najveće moguće poniženje i ogromni neuspjeh što je, pored lošeg gospodarskog položaja, dodatno izazvalo njihovu netrpeljivost prema liberalizmu. Nestankom Sovjetskog Saveza, analitičari i političari na Zapadu u značajnoj mjeri izgubili su zanimanje za njegove ostatke, ali se stanje bitno promijenilo dolaskom Putina, koji Rusiju želi ponovno vratiti na svjetsku geopolitičku scenu kao vojnu silu. Pritom je upravo žalosno kako Trump i Putin lažu, *na isti način i s istom svrhom: bezočno, kako bi zavlitali sa samom istinom* (str. 216).

Putin dosljedno i, nažalost, zasad prilično uspješno provodi iskrivljenu strategiju zrcaljenja vanjske politike SAD-a i Zapad-

ne Europe kako bi javno razotkrio sve njezine slabosti i lažno nastojanje postizanja vladavine prava. To čini krajnje agresivnom aneksijom Krima, izazivanjem rata u Ukrajini, nasilnim intervencijama u Siriji i grubim podrivanjem europskog jedinstva. Najvažnija u svemu tome je njegova silna želja narušavanja liberalnog svjetskog poretka i nametanje oligarhijske autoritarne vlasti u kojoj nema vladavine prava, a snažno se guše građanske slobode. Putin pritom želi pokazati kako je jedini mogući politički režim jer alternativa skretanja u nepredvidljivom smjeru sigurno znači propast. Ozbiljna i organizirana opozicija u Rusiji zatire se u začetku, pri čemu se u lažnim demokratskim izborima ništa ne prepušta slučaju. Naravno, potrebna je određena napetost i prividna demokracija, ali se sve čini kako se ne bi dopustile promjene. Putinova je vlast prilagodila oponašanje Zapada te ju koristi kao sredstvo za pobjedu nad liberalnim protivnicima.

Krastev i Holmes u trećem poglavlju knjige pod nazivom *Oponašanje kao razvlašćivanje* nastoje spoznati u čemu se krije tajna Trumpove karizme, odnosno, kako mu je uspjelo ostvariti ono što se prije njega činilo posve nemogućim. Koliko god bio bez pravih ideja i stvarnog znanja, nema sumnje kako je uspio uvjeriti agresivne američke domoljube da SAD može biti velik, a da ne bude svjetski lider. Po Trumpu, SAD treba prestati biti moralni uzor za ostatak svijeta jer time samo gubi, a ustvari malo dobiva zauzvrat. Trump je veliki protivnik otvorenog društva, a SAD se treba prestati zalagati za ideale demokracije i ljudskih prava širom svijeta, inače će izgubiti teško stečenu poziciju globalne sile.

Autori ovo poglavlje završavaju porukom kako se *motivacija srednjoeuropskih liberala koji su htjeli oponašati SAD temeljito razlikovala od motivacije populista koji se danas pretvaraju da slijede Trumpa. Narodi Srednje Europe oponašali su Ameriku u nadi da će postati poput Amerike, što je značilo postati bolji* (str. 231). Njihovo se oponašanje temeljilo na nastojanju da postanu bolji, ali kada reakcionarni autoritarni čelnici širom svijeta danas oponašaju Trumpa, to čine samo u želji da steknu potreban legitimitet za svoja samostalna stremljenja.

U završnom osvrtu pod nazivom *Kraj jednog doba* autori daju kraći osvrt na ulogu Kine kao nove geopolitičke velesile. Time ustvari završava dosadašnje doba oponašanja jer su kineske vlasti jasno navele kako je njihova zemlja posebna te nikome ne želi niti može biti uzor. Krastev i Holmes na primjeru brzog gospodarskog razvoja Kine pokazuju kako je moguće koristiti suvremenu zapadnjačku tehnologiju, ali ne prihvaćati i primjenjivati sve zapadnjačke norme i institucije. To ipak ne znači kako će građani širom svijeta prestati cijeniti slobodu i pluralizam, odnosno, da će reakcionarni autoritarizam pobijediti liberalnu demokraciju. Bez obzira na snaženje i utjecaj neliberalnih trendova, Krastev i Holmes su više nego sigurni kako je to najbolji politički sustav koji zavrjeđuje snažnu podršku i omogućava najbolji dugoročni razvoj. Knjiga je zbog razumljivosti i jasnoće zanimljiva široj čitateljskoj publici, a posebno onima koji se zanimaju za razvoj demokracije i aktualna politička pitanja u svijetu.

Predrag Bejaković
Institut za javne financije